

Драгана Димитријевић
 Филозофски факултет, Београд
 dragana_dim77@hotmail.com

Кад и како је настала фраза *paх atque otium*?

Апстракт. Циљ овог рада јесте да истражи кад и како је настала фраза *paх atque otium*, коју су користили Цицерон и Цезар, као и да проникне у њено значење. Најранија употреба дате фразе, забележена у Плаутовом делу, већ показује да њена семантичка структура добро одсликава сложени римски појам *мира* у доба Републике.

Кључне речи: фраза *paх atque otium*, лексичко поље мира, Плаут.

Познорепубликански политички слогани и фразе, као што су Цицеронове *concordia ordinum* и *cum dignitate otium*, већ су заокупљали пажњу модерних истраживача¹. Међутим, досадашња истраживања нису се подробније бавила фразом *paх atque otium* коју је Цицерон употребио у својих седам беседа², а Цезар на једном месту уврстио у своје дело *De bello Gallico* (7.66). Главни циљ овог рада јесте да пружи одговор на питање кад и како је дата фраза настала, па потом и да детаљније испита њено значење.

Сачувани извори несумњиво сведоче како ни Цицерон, ни Цезар нису аутори фразе *paх atque otium*, штавише, знамо да је она већ постојала готово век и по пре њиховог активног учешћа на римској

* Чланак је делимично настао као резултат рада на пројекту *Модернизација западног Балкана*, бр. 177009, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Једна верзија овог чланка презентована је на Институту за класичне студије Филозофског факултета у Скопљу 15. априла 2014, па овом приликом захваљујем колегама које су ми својим луцидним питањима помогле да поједине мисли јасније формулишем, те и да дођем до заокруженијих закључака.

¹ Могућа тумачења фразе *concordia ordinum* в. нпр. у Wood 1988 и May 1988. О значењу фразе *cum dignitate otium* в. нпр. Remy 1928, Wirszubski 1954, Balsdon 1960.

² Cic. *Verr.* 2.4.78; *Leg. Agr.* 1.24; *Red. Pop.* 20; *Dom.* 137; *Prov. Cons.* 39; *Pis.* 73; *Phil.* 1.16.

политичкој сцени. Наиме, у Плаутовом делу забележена је најранија, истовремено и једина преткласична, употреба дате фразе. Такође, Плаутове комедије садрже прве помене лексеме *paх* и лексеме *otium* у римској књижевности. Изнова се показује да Плаутове комедије, које чине највећи сачувани корпус преткласичног латинитета, морају бити полазиште за темељније проучавање готово сваког аспекта дела класичних аутора, па тако и Цицеронове и Цезарове прозе, без обзира на њихову жанровску неистоветност са Плаутовим делом.

Како бисмо боље осветлили природу фразе *paх atque otium*, прво ћемо нешто казати о синтаксичко-семантичком понашању лексеме *paх* и лексеме *otium* у Плаутовим комедијама.

* * *

У Плаутовим делима лексема *paх* јавља се двадесет четири пута, и то девет пута у комедији *Amphitruo*, док је осталих петнаест примера распоређено у осам других комедија са фреквенцијским индексом између 1 и 4. Како објашњавамо овако велику разлику у дистрибуцији дате лексеме у оквиру Плаутовог корпуса? Пре свега, треба рећи да је комедија *Amphitruo* изгледа била политички актуалнија него што би се то по њеном сижеу могло закључити. Наиме, према сачуваним изворима, она је једина Плаутова и уопште једина римска комедија чији се сиже заснива на (грчком) миту и у којој су боговима додељене главне улоге. У комедији се говори о томе на шта је све Јупитер био спреман како би освојио Амфитрионову жену Алкмену, што би се лако могло довести у везу са античким сведочанствима да се управо у време настанка дате комедије говоркало како је Сципион Африканац син врховног бога Јупитера. Без обзира на то да ли је творац ове легенде био сам Сципион или неко из његовог окружења, готово је извесно да се Сципион није много трудио да ту причу оповргне, као и то да му је она донела важне политичке поене³. Сматрамо како тематска посебност комедије *Amphitruo* иде руку под руку са њеном лексичком специфичношћу у оквиру Плаутовог корпуса. Стога, неуобичајено велика фреквенца лексеме *paх* у овој коме-

³ Види Liv. 26.1-8. Идеју о политичкој актуалности дате комедије преузимамо из студије Димезила, који ју је опет позајмио од Ибоа. Види Dumézil 1987 (овде је коришћен превод: Ž. Dimezil, *Drevna rimska religija*, prev. J. Novaković, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997, 388).

дији, као и њене колокације са лексемама из религијско-политичког регистра изгледа потврђују уверење једног броја истраживача да је тематика и садржај макар извесног броја Плаутових дела била много више условљена друштвено-историјским околностима него што се то раније мислило⁴.

Све варијанте синтаксичко-семантичког понашања које лексема *пах* испољава у оквиру Плаутовог корпуса могу се уочити у комедији *Amphitruo*, а овде наводимо само два примера.

У прологу Меркур каже следеће:

*etenim ille, cuius huc iussu venio, Iuppiter
non minus quam vostrum quivis formidat malum:
humana matre natus, humano patre,
mirari non est aequum, sibi si praetimet;
atque ego quoque etiam, qui Iovis sum filius,
contagione mei patris metuo malum.
propterea pace advenio et pacem ad vos affero. (26-32)⁵*

Као што видимо, Меркур објашњава да, по Јупитеровом налогу, долази у миру (*pace advenio*) и да доноси мир (*pacem ad vos affero*). Оно што изазива нашу позорност јесте чињеница да се у датом стиху Плаут поиграо лексемом *пах*, па је употребио два пута, и то уз глаголе различитог рода⁶. Потом, било да у улози субјекта наведених глагола видимо Меркура, било да све што он ради припишемо Јупитеровој вољи, уочавамо како је *пах* тековина коју Римљани добијају од богова.

⁴ О појединим деловима одређених Плаутових комедија који су можда били друштвено ангажовани види Scullard 1951, 254. С друге стране, у неким новијим студијама о Плаутовој комедији *Amphitruo* уопште се не помиње њена евентуална друштвено-политичка ангажованост. Види нпр. Moore 1998, 108-125.

⁵ Јовановићев превод цитираних стихова гласи овако: Наиме, што: онај по чијем налогу долазим овамо, Јупитер, | стрепи од лоших критика, баш као и сватко од вас, | рођених од људске мајке и од људског оца. | Разлога нема чудит се што га дрма трема. | Па и ја сам, који сам Јупитра старог син, | бојим се да ћу добит по носу заједно с татом. | Зато у миру овамо ступам и мир_вама доносим. (према Јовановић 2008, 9).

⁶ Овде термин *глаголски род* користимо у његовом ширем значењу, подразумевајући под тим поделу глагола на прелазне, непрелазне и повратне, као што је, на пример, у Станојчић / Поповић / Мицић 1989, 97-98.

Сада ћемо навести један део Јупитеровог и Созијиног дијалога из друге половине исте комедије.

{Sos.} Amphitruo, assum. si quid opus est, impera, imperium exequar.
{Iupp.} <Sosia,> optume advenis. {Sos.} Iam pax est inter vos duos?
nam quia vos tranquillos video, gaudeo et volup est mihi.
atque ita servom par videtur frugi sese instituere:
proinde eri ut sint, ipse item sit; voltum e voltu comparet:
tristis sit, si eri sint tristes; hilarus sit, si gaudeant.
sed age responde: iam vos rediistis in concordiam?
{Iupp.} Derides, qui scis haec dudum me dixisse per iocum.
{Sos.} An id ioco dixisti? equidem serio ac vero ratus.
{Iupp.} Habui expurigationem; facta pax est. {Sos.} Optume est. (956-965)⁷

На овом месту у комедији Созија и даље не зна да пред собом има врховног бога Јупитера, а не свог газду Амфитриона, па када каже: *pax est inter vos duos*, он мисли на Алкменино и Амфитрионово помирење, дакле, на однос мужа и жене. Уочавамо да је субјекат реченице лексема *pax*, а да се прилошки предикат састоји од копуле (*est*) и прилошког предикатива (*inter vos duos*)⁸. Видимо да у истом контексту, са готово истим значењем стоје и реченице: *uos tranquillos uideo* и *uos rediistis in concordiam*. Дакле, Плаут овде користи три лексеме из лексичког поља⁹ *мира* и датим лексичким варијацијама

⁷ Овде прилажемо Јовановићев превод датих стихова: Сосија: Ево ме, Амфитруоне; ако што треба, нареди, наредбу смјеста извршавам. | Јупитер: Сосија, у прави час! | Сосија: Јел' сада мир међу вама двома? | То што вас видим добре воље, мени је на срећу и весеље. | Ако мене питате, ваљаном робу прави је став | да и сам буде какве су газде: фацу по фацу намјести, | нека си тужан, ако су газде; смиј се, ако су сретни. | Али дај, реци: јесте ли се већ помирили? | Јупитер: Ругаш ми се – па знаш да сам све то недавно у шали рекао. | Сосија: А, то си у шали рекао? А ја мислио да ти то насмрт озбиљно. | Јупитер: Пала је исприка; склопљен је мир. | Сосија: Феноменално. (према Јовановић 2008, 63).

⁸ Дефиницију и примере *прилошког предиката* у српском језику види у Станојчић / Поповић / Мицић 1989, 214-217.

⁹ Најпознатија и најутицајнија теорија у структуралној семантици јесте теорија о семантичким или лексичким пољима. Двадесетих и тридесетих година XX века у радовима једног броја немачких и швајцарских научника, међу којима посебно место заузима Тријер (Trier), на различите начине изложена је у основи иста идеја о речима као јединицама лексичког система датог језика у датом историјском тренутку. Према овој теорији, сваки лексички систем састоји се од подсистема, тзв. *поља*, у оквиру којих су груписане значењски сродне речи. Ако

изражава готово исти семантички садржај.

Реченична структура која се састоји од лексеме *рах* у номинативу јединине и глагола *esse* у трећем лицу јединине представља релативно чест синтаксички оквир у којем се лексема *рах* налази у Плаутовом корпусу. Наиме, од двадесет четири примера у шест случајева реч је управо о оваквом синтаксичком моделу.

Погледајмо сада како се Антифон обраћа својим зетовима у комедији *Stichus*.

*Quando ita rem gessistis ut vos velle amicosque addecet,
рах commersque est vobis mecum. nam hoc tu facito ut cogites.* (518-519)

Синтаксички оквир реченице *рах (commersque) est vobis mecum* могао би се приказати на следећи начин¹⁰:

Nom (посесум) + *est* + Dat (посесор) + *cum* + Abl

X постоји за Y са Z = Y са Z има X.

У нашем случају апстрактна именица (*рах*)¹¹ стоји у позицији *посесу-*

се током времена измени положај, односно значење неке речи у оквиру система, то неминовно доводи и до других промена у структури подсистема или система. Детаљније о лексичким пољима в. нпр. Lyons 1969, 44-48 и Lyons 1977, 266-270. Од свих лингвистичких теорија и термилолошких одређења наслоњених на Тријерову теорију рекли бисмо да је наше схватање *лексичког поља* ('lexical field') можда највише у складу са онаквим одређењем датог термина какво налазимо у Липкиној књизи *An Outline of English Lexicology*. Наиме, Липкина дефиниција има две важне компоненте: 1) *лексичко поље* садржи најмање две лексеме које се налазе у истој морфосинтаксичкој класи, 2) анализиране лексеме морају да имају бар једно заједничко централно значењско обележје. Види Lipka 1992, 152.

¹⁰ Овај шематски приказ датог реченичног модела преузели смо из Грковић-Мејџор 2007, 100, и при том смо у њега унели извесне измене.

¹¹ Не улазећи сада дубље у проблем опозиције *апстрактно – конкретно*, чини нам се да наше опрезно убрајање лексеме *рах* у апстрактне именице пре може да допринесе него да штети разумевању употребе дате лексеме. Судећи према принципима традиционалне граматике, рекли бисмо како сама чињеница да се именица *рах* појављује како у Плаутовим комедијама (са изузетком стиха *Pers.* 753), тако и у потоњој римској књижевности готово искључиво у јединини указује на то да бисмо дату лексему могли убројати у *апстрактне* именице. Потом, ако тезу да апстрактност, односно конкретност неке лексеме не мора бити непроменљива категорија, већ да зависи од тога да ли дата лексема у одређеном контексту означава опипљиви предмет, односно голим оком видљиву појаву или пак апстраховану слику предмета, односно појаве, применимо на употребу лексеме *рах*, закључили бисмо да у Плаутовим комедијама, као и у осталим

ма¹², а оно што смо означили термином *poscop* (*vobis*) у ствари представља дубински субјекат који се често тумачи као тзв. посесивни датив (*dativus possessivus*)¹³. Реч је о праиндоевропској *esse*-конструкцији за предикацију поседовања¹⁴. Древност ове конструкције потврђују примери из хетитског језика, а њене реликте срећемо у многим индоевропским језицима, па тако и у латинском¹⁵. Употреба датива у функцији дубинског субјекта произлази из његове примарне семантике¹⁶. Када је дошло до промене језичког типа¹⁷, датив дубинског субјекта реинтерпретиран је као посесивни датив¹⁸, а *esse*-

сачуваним текстовима преткласичне и класичне римске књижевности, дата лексема махом има вредност апстрактне категорије. О категоријалној опозицији *апстрактно–конкретно*, в. нпр. у Jespersen 1951, 135-136. Напоследку, *commersque* сматрамо допуном именице *рах*, па у овој прилици апстрахујемо синтаксичко-семантички значај именице *commers*. О моделима допуне именичке речи у латинском језику види Coleman 1983, 75.

¹² Занимљиву паралелу нуди староруски језик, у којем се дативна конструкција ретко јавља у случајевима када је посесум конкретни појам, а наставља да се користи када је посесум апстрактни појам (Грковић-Мејдор 2007, 102).

¹³ Слични примери из историје словенских језика дати су у Грковић-Мејдор 2007, 99-102.

¹⁴ Цела ова дигресија о индоевропским *esse*-конструкцијама за предикацију поседовања у значајној мери ослања се на поглавље »Индоевропска *esse*-предикација поседовања на словенском плану« и нешто мање на поглавље »Имперсоналне реченице у старосрпском језику« у Грковић-Мејдор 2007, 98-117; 188-203. Такође, од велике користи био је и Benveniste 1966 (овде је коришћен превод: Е. Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, prev. S. Marić, Beograd: Nolit, 1975, 143-163).

¹⁵ Ibid.

¹⁶ На пример, две могуће дефиниције основне функције датива у латинском језику гласе овако: 'The chief function of the dative is to denote the person or, more rarely, the thing for whose benefit (or the reverse) the action of the verb is performed, or for whose benefit a thing or a state exists, or whom the quality of a thing affects' (Woodcock 2002, 38-39), 'its proper function ... is to express an object indirectly participating in an action or process' (Lehmann 1983, 1958).

¹⁷ Прелаз од активног или ергативног ка номинативном типу језика утицао је на многе аспекте језика. Види нпр. његов утицај на ред речи у латинском језику (Calboli 1983, 42-43).

¹⁸ Грковић-Мејдор 2007, 100.

конструкцију са дативом потискује реченица са глаголом »имати«, субјектом / посесором у номинативу и објектом / посесумом у акузативу¹⁹. У нашем примеру, осим апстрактне именице (*rax*) у позицији посесума, глагола *esse* и датива лица (*vobis*) имамо и предлошко-падежну конструкцију (*tecum*), која дати синтаксички модел чини сложенијим и указује на извесне семантичке одлике лексеме *rax*.

Уочавамо да реченични модел у којем у оквиру предикације стоји предлог *sit* и онај у којем је заступљен предлог *inter* имају велику значењску сличност. Наиме, ако упростимо прагматичку ситуацију и уместо три присутне особе (укључујући и говорника), замислимо да се ради о две, чини се да нема велике значењске разлике²⁰ у томе да ли ћемо рећи *rax est tibi tecum* / *rax est mihi tecum* или *rax est inter nos duos*.

Ако имамо у виду да је праиндоевропски корен лексеме *rax* у вези са идејом склапања споразума између двеју страна²¹, сасвим је очекивано да дата лексема има валенцу већу од нулте, односно да уз себе по правилу везује некакву допуну. Стога, чак и када *esse*-реченица у којој се налази лексема *rax* површински гледано има сасвим једноставну структуру, без било какве допуне, треба имати на уму да се на дубљем плану готово сигурно може детектовати однос између најмање два актера (било да је реч о односу између неког божанства и човека, било да је у питању однос између двоје људи) на који ова лексема, по правилу, реферише.

¹⁹ Непостојање глагола »имати« у неким језицима, као и бројна сведочанства из историје оних језика у којима овај глагол постоји несумњиво указује на управо изнети смер синтаксичког и лексичког развоја. Види нпр. Benveniste 1966.

²⁰ Очеvidно је да постоји извесна синтаксичка и прагматичка разлика, али држимо да она није посебно релевантна за наше излагање.

²¹ У Баковом речнику, налик на друге старије етимолошке речнике, каже се да се у лексеми *rax* може препознати корен **rāk-* или **rāg-*, који је заступљен и у латинском глаголу *rangere* и грчком глаголу *ρήγνυμι*, који имају значење »спојити«, »склопити«. Види Buck 1949, (20.14) 1376 и, на пример, Ernout / Meillet 1932, 685. У најновијем етимолошком речнику латинског и других италских језика, објављеном 2008. године, каже се да се лексема *rax* може повезати са праиндоевропским кореном **reh₂k-* који има значење »споразум«, »уговор« и кореном **ph₂k-(e)l-* који има значење »склопити споразум«. Види Vaan 2008, 452.

Да закључимо, и поред умереног фреквенцијског индекса, лексема *paх* има релативно широк спектар синтаксичког понашања у оквиру Плаутовог корпуса, па се тако налази у готово свим реченичним функцијама. Потом, њено семантичко понашање сасвим је уједињено и она увек има значење »мир«. Ако се, при том, подсетимо да се дата лексема сасвим лепо уклапа у контекст, на пример, са лексемом *concordia*, која несумњиво припада политичком речнику²², чини се да лексема *paх* примарно припада језику јавне комуникације²³ и може да реферише на однос између људи и богова, или на формалне односе међу људима²⁴. Изгледа да је тек путем метафоризације примарног значења лексема *paх* могла да се примени и на приватне односе међу људима. У прилог овој тези иде чињеница да је стари републикански култ богиње *Слоге* (*Concordia*), који је првобитно имао ширу друштвену димензију и био посвећен слози унутар целокупног римског друштва, у доба Августа добио и

²² Аналисти кажу да је 367. године пре н.е., после дуготрајних сукоба између патриција и плебејаца, диктатор Марко Фурије Камил посветио храм богињи *Слоги* (*Concordia*), који је саграђен на северозападном делу Форума, у подножју Капитола, и који је представљао једно од три седишта Сената. Хронолошки и тематски преглед питања која се тичу поштовања богиње *Слоге* и подизања њених светилишта види у Dumézil 1987. Приповедајући о Камиловим заслугама за успостављање политичке стабилности у римској држави, Ливије, додуше, не помиње посвећивање храма богињи *Слоги*, али је његова слика тадашњег стања вредна помена: *ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus* (Liv. 6.42).

²³ Овде долазимо до проблема функционалног раслојавања језика. Један од могућих модела класификације функционалних стилова има хијерархијску структуру, и то такву да се сви стилови деле на уметничке и оне окренуте споразумевању, а онда се ови други деле на *стил личне комуникације* и *стилове јавне комуникације* (Klikovac 2008, 38-39). Стил јавне комуникације односи се на оно што људи различитих профила говоре у званичним приликама, па се ова појава у Bugarski 1995 назива *јавни говор*.

²⁴ Најранија сачувана сведочанства о поштовању богиње *Рах* потичу тек из I века п.н.е. Наиме, прву ликовну представу ове богиње налазимо на новцу из 44. године п.н.е. Тек у периоду Августове владавине култ богиње *Рах* постаје веома значајан, што је, наравно, условљено друштвено-историјским околностима. Наиме, главни политички слоган Августове и пост-Августовске епохе *Рах Ротана* или *Рах Августа* никако није био тренутни производ Августове пропагандне машинерије, него коначан исход великих превирања која су дуго потресала римски свет. О томе в. нпр. Woolf 2005, 115-117.

ужу, династичку димензију и почео да се односи на породичну и брачну слогу унутар владарске породице²⁵.

И у јавној и у приватној сфери лексема *рах* означава процес успостављања мира између једног ентитета, била то цела држава, или појединац, и некога у спољашњем свету. Чини се као да су динамичка и спацијална компонента значења дате лексеме међусобно повезане. Наиме, ако тежимо некаквом миру са спољашњим светом, не можемо га успоставити без извесног процеса или активности. Дакле, усмереност ка споља и активност представљају главне одлике значења лексеме *рах*.

* * *

У Плаутовом корпусу лексема *otium* јавља се двадесет и два пута. У готово свих дванаест комедија, у којима је заступљена, ова лексема употребљена је свега једанпут или два пута²⁶. Дакле, лексема *otium* има сасвим уједначену дистрибуцију, што је само по себи разумљиво, будући да се лексема која има значење »(слободно) време«, или »доколица« може појавити у мање више сваком приватном разговору, који чини главни ситуациони оквир Плаутових комедија²⁷.

У комедији *Casina* поверљиви разговор између две жене завршава се следећим стиховима:

²⁵ Анализирајући порекло овог божанства, Димезил се осврће на поједине елементе празника *Cara Cognatio*, који је празнован у најужем породичном кругу, и констатује да је »можда до тог проширивања на домаће ствари дошло раније« (Dumézil 1987). Судећи према цитираном Плаутовом стиху (*Amph.* 962), изгледа да је Димезил био у праву.

²⁶ Изузетак представљају комедија *Mercator*, у којој је лексема *otium* употребљена четири пута, и комедија *Truculentus*, где се дата лексема јавља три пута.

²⁷ Плаут је дуго важио за један од најважнијих извора за проучавање преткласичног и класичног латинског (раз)говорног језика, али је та теза временом почела да наилази на оспоравања. Хофман је установио извесне критеријуме за сврставање неког писаног сведочанства у релевантне изворе *разговорног латинског језика*, па је на основу установљених критеријума реafirмисао мишљење да Плаутове и Теренцијеве комедије и Цицеронова писма релативно верно репрезентују савремени разговорни језик у датим периодима (Hofmann 1951). Овакво гледиште, додуше модификовано, заступа се, на пример, и у Palmer 1954, 74-94.

{Cleostrata} Mox magis cum otium mi et tibi erit, igitur
tecum loquar. nunc vale. {Myrrhina} Valeas. (214-216)

Од укупно двадесет два примера Плаутове употребе лексеме *otium* у чак четрнаест случајева синтаксичко понашање дате лексеме своди се на њену субјекатску функцију у реченицама са глаголом *esse*²⁸. У пет случајева овај синтаксички оквир проширен је само дативом лица, најчешће дативом личне заменице за прво или друго лице једине. Стога, шему која одражава структуру *esse*-реченице са лексемом *otium* треба поједноставити у односу на шему која је представљала *esse*-реченице са лексемом *paх*:

Nom + *est* + Dat
X постоји за Y = Y има X.

Ако пођемо од тога да се и у примерима у којима није изречен, из контекста може реконструисати датив лица, рекли бисмо да се ради о посебном типу предикације поседовања у којем позицију *posesума* заузима аптрактна именица која означава физичко (и емоционално) стање²⁹. У том случају исказани или неисказани датив лица јесте експеријенсер датог стања³⁰. Уочавамо да је дати синтаксички модел у случају лексеме *otium* можда ближи безличним, односно имперсоналним реченицама³¹ него *esse*-реченицама са предикацијом поседовања. Наиме, у *esse*-реченици лексема *otium* готово да се адвербијализовала³², и да описује стање које може, али и не мора бити персонализовано³³. Дакле, ако пођемо од тога да је реч о *esse*-реченици са

²⁸ И у примеру у којем предикацију чини глагол *fieri* синтаксички оквир у којем се лексема *otium* налази потпуно је исти (Mil. 950).

²⁹ Аналогне примере из историјске лингвистике словенских језика види у Грковић-Мејдор 2007, 103-107.

³⁰ Ibid.

³¹ »Појам имперсоналност односи се на површинску синтаксичку структуру с инкогруентним предикатом«. Овде усвајамо оно значење појма *имперсоналности* које је заступљено у Грковић-Мејдор 2007, 188, а преузето из Ivić 1995, 82.

³² О адвербијализованим именицама у функцији предикатива у словенским језицима види Грковић-Мејдор 2007, 191-192.

³³ Дакле, чињеница да у *esse*-реченици стоји датив лица не сврстава нужно дату реченицу у *esse*-реченице са граматичким субјектом у номинативу, будући да се и у имперсоналним реченицама може појавити датив лица, нарочито ако предикатив означава некакво психолошко стање. Види Грковић-Мејдор 2007, 190.

предикацијом поседовања, онда лексема *otium* у њој има функцију субјекта и глагол *esse* конгруира са њом; ако, пак, кренемо од тога да се ради о имперсоналној реченици, онда лексема *otium* представља адвербијализовани предикатив који је инконгруентан са глаголом *esse*. Сматрамо да доношење коначног суда о овом питању у многоне отежава чињеница да личне облике латинских глагола одликује немаркираност по питању рода, па се не може утврдити да ли је глагол *esse* са именицом *otium* конгруентан или не.

Реченица *otium (non) est* има вредносно неутрално значење »има/нема (слободног) времена«, а у случају изреченог датива »имам«, или »имаш (слободног) времена«, и томе слично. У највећем броју сачуваних Плаутових примера значење лексеме *otium* веома је далеко од лексичког поља *мира* којем припада лексема *paх*. С обзиром на готово адвербијализовано значење »има/нема (слободног) времена«, сматрамо да има основа за хипотезу да лексема *otium* једним аспектом свог значења припада лексичком пољу *времена*³⁴. И заиста, наша анализа показала је да у оквиру Плаутовог корпуса лексеме *tempus* и *occasio* имају слично синтаксичко-семантичко понашање као лексема *otium*. Наиме, и лексема *tempus*³⁵ и лексема *occasio*³⁶ веома често стоје у *esse*-реченици и имају готово адвербијализовано значење »време је«, односно »прилика је«.

Погледајмо како у комедији *Mercator* старац Демифон оправдава своје заљубљивање.

*Adulescens quom sis, tum quom est sanguis integer,
rei tuae quaerundae convenit operam dare;
dum igitur quom sis iam senex, tum in otium
te conloces, dum potes ames...* (550-553)

Уочавамо да у наведеном примеру лексема *otium* нема вредносно неутрално значење »(слободно) време«, као што је то био случај у

³⁴ Изгледа да је етимологија српске лексеме *доколица* такође у вези са идејом *времена*. Целу необјављену етимолошку одредницу о овој лексеми љубазно ми је дао професор Александар Лома, на чему му срдечно захваљујем.

³⁵ У следећим Плаутовим стиховима стоји реченица *tempus est*: *Amph.* 533; *Asin.* 912; *Bacch.* 772-773; *Merc.* 916; *Mil.* 72, 1101, 1218; *Most.* 714; *Pers.* 469, 724; *Poen.* 741.

³⁶ У следећим Плаутовим стиховима лексема *occasio* стоји у *esse*-реченици: *Amph.* 1034c; *Asin.* 945; *Capt.* 117, 210, 260, 423; *Cist.* 34, 367; *Mil.* 124; *Poen.* 891.

esse-печеницама, већ би јој пре одговарало комплексније, често вредносно обојено значење »доколица«, односно »доколичарење«. Како то објашњавамо?

Могли бисмо помислити да је на овакав развој лексеме *otium* изванредан утицај имала грчка лексема *σχολή* чији је процес усложњавања синтаксичко-семантичког понашања изгледа имао сличне фазе³⁷. Међутим, чак и ако је лексема *otium* претрпела изванредан семантички утицај лексеме *σχολή*, не значи да до промене њеног синтаксичко-семантичког понашања није дошло, између осталог, и услед бурних промена у римском друштву, које су морале оставити трага у латинском језику. Једноставан ентитет »слободно време« сасвим је био одговарајући за Римљанина у доба ране Републике, када је већина становника Рима имала тек толико слободног времена да може да води нормалан друштвени живот. Најкасније после Другог пунског рата ситуација се потпуно изменила. Велики прилив робова омогућио је да припадници виших слојева римског друштва имају више слободног времена, и/или више идеја како да га утроше³⁸. Тако је лексема *otium*, која је до тада лексикализовала апстрактан појам *слободно време*, почела да добија ширу концептуалну базу и да означава потенцијално комплекснији појам *доколице*, окренуте различитим активностима. Ова концептуална промена условила је и промену у вредносној димензији дате лексеме. Наиме, лексема *otium* није могла остати вредносно неутрална, већ је почела да добија чешће негативну него позитивну конотацију, у зависности од тога да ли је доколица била посвећена друштвено прихваћеним и похвалним или мање похвалним активностима. Тако и у примеру из комедије *Mercator* видимо да лексема *otium* има, додуше пригушен, али свакако негативан призив. Римска публика сигурно није са великом благонаклоношћу гледала на заљубљеног старца Демифона и на његове љубавне јаде.

Да закључимо, уочили смо како је семантички развој лексеме *otium* текао на следећи начин: од, условно речено, апстрактног значе-

³⁷ Процес усложњавања синтаксичко-семантичког понашања лексеме *σχολή* анализиран је у Anastasiadis 2004.

³⁸ Језгровит приказ промена у римском друштву у датом периоду види у Scullard 1951, 246-248.

Драгана Димитријевић

ња »(слободно) време« до комплекснијег, али потенцијално конкретнијег значења »доколица«. Дакле, према нашем мишљењу, лексема *otium* спада у ону групу лексема чији је семантички развој текао од апстрактног ка конкретном значењу³⁹. Напослетку, сама етимологија лексеме *otium* указује на то да се ради о језичком образовању које исказује некакво стање⁴⁰. Стога, можемо рећи да дата лексема изражава идеју о стању унутрашњег мира или спокојства, било да је у питању појединац, било држава, односно друштво.

* * *

Пошто смо изложили извесне одлике синтаксичко-семантичког понашања лексеме *paх* и лексеме *otium*, време је да поближе погледамо њихов спој у оквиру фразе *paх atque otium*. Дата фраза појављује се у оквиру солилоквија Амфитрионовог роба Созије у Плаутовој комедији *Amphitruo*:

*Principio ut illo advenimus, ubi primum terram tetigimus,
continuo Amphitruo delegit viros primorum principes;
eos legat, Telobois iubet sententiam ut dicant suam:
si sine vi et sine bello velint rapta et raptores tradere,
si quae asportassent redderent, se exercitum extemplo domum
reducturum, abituros agro Argivos, pacem atque otium
dare illis; sin aliter sient animati neque dent quae petat,
sese igitur summa vi virisque eorum oppidum oppugnassere.* (203-210)⁴¹

³⁹ Важан пример који показује да је погрешно унапред претпостављати како је семантички развој ишао од конкретног ка апстрактном значењу дат је у Benveniste 1966. Реч је о етимолошко-семантичкој породици лексема које се односе на »верност«.

⁴⁰ У најновијем етимолошком речнику латинског језика као семантички еквиваленти лексеме *otium* наводе се следеће енглеске речи 'spare time, relaxation'. Дакле, нити има помена о доколици (енг. *leisure*), нити о миру (енг. *peace*), појмовима за које лексема *otium* представља било једину (у случају доколице), било једну од значајнијих лексикализација у латинском језику (у случају мира). Види Vaan 2008, 437. У етимолошком речнику Ernout / Meillet на почетку одреднице о лексеми *paх* стоји тврдња да се »стање мира које је последица успостављања *paх*-а најчешће зове *otium*« (Ernout / Meillet 1932, 685). Ова мисао представља усамљен пример, према нашем мишљењу, правилног повезивања значења лексеме *paх* и лексеме *otium* у нама доступној литератури.

⁴¹ Јовановићев превод цитираних стихова гласи овако: Најприје, чим смо онамо стигли, чим смо на копно ступили, | смјеста Амфитруон одабра муже, међу

Осим чињенице да у наведеној реченици фраза *paх atque otium* има улогу једног од главних реченичних конституената (директног објекта), важно је истаћи и то да се она налази на крају стиха. Наиме, утврђено је да је Плаутов избор и ред речи на крају стиха у великој мери био условљен метричким разлозима, нарочито када се радило о дужем метру од јампског сенара. Тако се, на пример, зна да су архаизми готово резервисани за дужи метар⁴². Стога, напомињемо да део дате фразе (*atque otium*) представља последње две стопе јампског октонара⁴³, којег је Плаут изгледа сматрао погодним за солилоквиј⁴⁴. Дакле, у датој реченици синтагма *paх atque otium* има важно место како са становишта синтаксе, тако и са становишта прагматике и стилистике⁴⁵.

Ако знамо да у Плаутовим комедијама лексема *paх* у већини случајева има значење »мир«, а лексема *otium* »(слободно) време«или »доколица«, те да прва примарно припада јавној, а друга приватној сфери, како објаснити настанак и значење фразе *paх atque otium*? Да ли је реч о синонимијском или, пак, о антонимијском упаривању?

Сматрамо да бисмо можда лакше дошли до одговора ако пре него што пређемо на разматрање природе односа семантичких јединица дате фразе (лексема *paх* и лексема *otium*) извесну пажњу посветимо значењу њене функцијске јединице, везника *atque*⁴⁶. Стога,

првима прве, | за дипломатску мисију, да Телобојцима ултиматум изруче: | ако ли одлуче без борбе и отпора изручити отето и отимаче, | врате ли што су отуђили, војска ће одмах се повући | кући, Аргивци териториј напустити, мир и сигурност | зајамчити. Но, ако превлада супротан став, ако наш захтјев не испуне, | онда без милости с људима својим град ће им напасти (према Jovanović 2008, 14).

⁴² Види нпр. Palmer 1954, 85-88. Примери који показују условљеност Плаутовог реда речи искључиво метричким разлозима дати су, на пример, у Melo 2010.

⁴³ Goetz / Schoell 1912, 156.

⁴⁴ Линдси каже: 'we might call the Iambic Octonarius a 'soliloquy' metre of Plautus' (Lindsay 1922, 277).

⁴⁵ Уочавамо да је прагматички и стилистички значај последњег дела (Плаутовог) стиха аналоган улози последњег реченичног члана у прозном тексту. О прагматичком значају последњег места у реченици у прозном тексту види у Pinkster 1990, 178-179.

окренућемо се на час употреби датог везника у преткласичном латинитету.

За разлику од саставних везника *-que* и *et*, чије порекло сеже до индоевропског везника **kwe* и прилога **eti*, везник *atque* представља латинску творевину (*ad+que*)⁴⁷. Како је луцидно приметио Пени (Penney), чини се да су очигледне разлике у етимологији датих везника утицале и на тумачење њихове семантичке вредности, односно на учитавање њихове семантичке разлике⁴⁸. Наиме, раније је било уврежено мишљење да се везник *atque* користио онда када се посебно наглашавала сличност или комплементарност појава које се набрајају, док везник *-que* није имао ову емфатичку функцију. Међутим, испоставило се да, поред бројних литерарних извора, постоји и епиграфско сведочанство које изгледа оповргава наведену тезу⁴⁹. Већ и сумарни увид у Плаутову употребу датих везника указује на то да се најчешће не може утврдити некакав одређени разлог због којег се при набрајању комплементарних, али у неком смислу супротних, појава у једном случају јавља везник *et*, а у другом везник *atque*⁵⁰. Изгледа да се још у преткласичном латинском језику јавља тенденција да се уместо некада универзалног везника *-que* све чешће користе везници *et* и *atque*, при чему није лако утврдити јасан разлог за употребу једног, односно другог везника, па се чини да је њихова функција била готово једнака⁵¹. Дакле, везник *atque* могао је да

⁴⁶ Фраза *paux atque otium* састоји се од две семантичке и једне функцијске јединице, па би се према томе, и према још неким другим параметрима (на пример, устаљеност редоследа лексема о чему ће више речи бити нешто касније), могла сврстати у биноме, једну врсту идиома (Prčić 1997, 126). О настанку полиморфемских, односно фразних лексема в. нпр. Prčić 1997, 71.

⁴⁷ Penney 2005, 40-41.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Види Penney 2005, 44.

⁵⁰ Penney 2005, 40-41. Реч је нпр. о лексеми *di* и лексеми *homines*. Метрички разлози не могу увек да пруже кључ за разумевање Плаутовог лексичког избора. Стога, према Пенијевом мишљењу, могуће је да неке фразе садрже везник *-que* зато што су наслеђене из старијих времена, када је овај везник био у много ши-рој употреби, те да његово присуство, односно неприсуство одређују стилистички, а не семантички разлози.

⁵¹ Penney 2005, 50-51.

означи и истоветност, и сличност, али и супротстављеност појмова које повезује⁵². Стога, објашњење за колокацијско удруживање лексема *paх* и лексема *otium* треба тражити на другој страни.

Имајући у виду удаљеност лексичког поља којем припада лексема *paх* и оног којем припада лексема *otium* у Плаутовом корпусу, Плаутово груписање ових двеју лексема може се објаснити на два начина.

Прво, могуће је да је Плаут сковао фразу *paх atque otium* према, нама непознатом, грчком моделу. С обзиром на чињеницу да су дела нове атичке комедије, која су Плауту служила као предложак, само фрагментарно сачувана, не можемо донети било какав релевантан закључак о овом питању. Овде напомињемо да међу сачуваним Менандровим стиховима нема ни једног који садржи колокацију лексема εἰρήνη и лексема σχολή, штавише, ни једног који садржи лексему εἰρήνη⁵³. Иако при доношењу суда о фрагментарно сачуваним изворима треба бити крајње опрезан, усуђујемо се да на овом месту изнесемо своје виђење разлога за Менандрово евентуално некоришћење или макар ретку употребу лексема εἰρήνη. Према нашем мишљењу, реч је о томе да су се Менандрове комедије највероватније махом односиле на приватни живот појединца, и да су биле без претензија на било какву друштвено-политичку ангажованост⁵⁴, па је само по себи разумљиво да је у њима било мало или ни мало места за политичке термине, као што је, на пример, εἰρήνη. Дакле, наш је став да је фраза *paх atque otium* и њена употреба у политичке сврхе специфична римска творевина, која је можда могла имати извесне далеке узор, али не и директне претке у хеленској књижевној традицији⁵⁵.

⁵² Ibid.

⁵³ Овај податак добили смо претраживањем Менандрових стихова у електронској бази TLG, а онда консултовали и *Index verborum* у Koerte 1959.

⁵⁴ О овоме в. нпр. Gomme / Sandbach 1973, 21-26.

⁵⁵ Наиме, ако погледамо извесне примере употребе лексема εἰρήνη у беседама грчких говорника IV века пре н.е., видећемо да у њима дата лексема гради бројне колокације са лексемом συμμαχία и ἡσυχία, али не и са лексемом σχολή. Сам Цицерон пружа нам потврду да лексема ἡσυχία није одговарајући семантички еквивалент лексема *otium*. Погледајмо како је Цицерон превео

Са друге стране, утврђено је да Плаутове комедије садрже директне алузије на различите сфере римског друштва и културе, те у њима имамо сведочанства о римској религији, праву, беседништву, војсци, па тако и о различитим језичким регистрима, који представљају основу позније латинске прозе⁵⁶. Стога, можемо лако да замислимо како је у оквиру ратног дискурса у комедији *Amphitruo* Плаут уметнуо и фразу *paux atque otium* из војно-политичког језичког регистра. Ако обратимо пажњу на то да је Плаут дату фразу употребио на крају стиха, који је изгледа, као што смо раније напоменули, био подесан за архаизме, а неподесан за колоквијализме и језичке иновације, онда ова хипотеза о латинском пореклу синтагме *paux atque otium* изгледа још вероватнијом.

Кажимо сада неколико речи о могућим разлозима који су условили редослед лексема⁵⁷ у оквиру фразе *paux atque otium*. Дата фраза

следећу реченицу из Платоновог *Тимаја*: βουλευθεὶς γὰρ ὁ θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα, φλαῦρον δὲ μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν παραλαβὼν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἡγάγεον ἐκ τῆς ἀταξίας, ἡγησάμενος ἐκεῖνο τοῦτου πάντως ἄμεινον (30a). Цицеронове речи су следеће: *Nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur, quicquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi ad sumpsit non tranquillum et quietum, sed immoderate agitata et fluitans, idque ex inordinate in ordinem adduxit; hoc enim iudicabat esse praestantius*. Наводимо овде и превод Платонових речи на српски језик према Пакиж 1995: »Јер, Бог, желећи да све буде добро и да, колико год је могуће, ништа не буде лоше, узео све што је било видљиво, а није се налазило у стању мировања, него се кретало без склада и реда, и превео га из нереда у ред, сматрајући ред у сваком погледу бољим од нереда«. Насупрот Цицероновом тумачењу, лексема *otium* третира се као семантички еквивалент лексеме ἡσυχία у Reiske 1823, 271, и Powell 1977, 106. Дакле, у случају грчко-латинске семантичке еквивалентности одлучили смо да више верујемо Цицерону него нововековним истраживачима.

⁵⁶ Види Adams 2005, 73. Наравно, треба имати на уму да је у Плаутовим комедијама често реч о пародирању датог техничког језика, али то не умањује значај језичког материјала који оне пружају, већ само буди додатну позорност при доношењу коначних закључака.

⁵⁷ Будући да пред собом, како смо већ рекли, имамо само овај један пример фразе *paux atque otium* из преткласичног периода, о устаљеном редоследу лексема можемо говорити само условно, на основу анализе знатно млађег језичког материјала. И заиста на свих седам места (наведених овде у фус-ноти број 2) у Цицероновом беседништву, као и на оном једном месту у Цезаровом делу дати

састоји се од две семантичке (*paх* и *otium*) и једне функционалне јединице (*atque*). Ако на дату фразу применимо резултате новијих лингвистичких истраживања модерних језика, уочићемо да су, између осталог, следећа два фактора утицала на то да лексема *paх* заузме примарну, а *otium* секундарну позицију: 1) лексема *paх* означава сам процес, док лексема *otium* означава резултат успостављања мира⁵⁸, 2) судећи према фреквенцијском индексу и према неким другим показатељима, лексема *paх* представља прототипску лексему у латинском преткласичном и класичном лексичком пољу *мира*, па је њена примарна позиција, дакле, условљена њеном категоријалном доминацијом⁵⁹.

Осврнимо се сада на то која је врста, односно који је жанр тзв. јавног језика евентуално послужио Плауту као инспирација. Судећи према контексту у којем је фраза *paх atque otium* употребљена у Плаутовој комедији, као и према сачуваним сведочанствима из класичног периода, рекли бисмо да ју је Плаут могао позајмити из римског политичког речника. Наиме, као што смо на почетку казали, дата фраза јавља се у сачуваном корпусу само два класична аутора – Цицерона и Цезара. Можемо да замислимо како је некакав данас нама непознат предложак послужио и Плауту за његову војно-политичку дигресију и познијим, класичним ауторима за њихове идеологизирание прозне текстове. На крају крајева, и ако првобитни предложак није сачуван до њиховог доба, Цицерону и Цезару, као и неким римским политичарима из претходних генерација, инспирацију су могле дати управо Плаутове комедије. Тако је могуће да се »затворио круг« – фраза *paх atque otium*, која је потекла из политичког регистра, постала је део поетског језика, да би се напослетку вратила своје изворишту и била употребљена у (војно-)политичком контексту.

Овде ћемо мало застати и казати да је горе описани начин коришћења језичке баштине у складу са основним принципима на

редослед лексема остаје непромењен.

⁵⁸ Фактор *узрока – последице* уочио је још Малкил. Види Weinreich 1969, 51.

⁵⁹ Постоје извесни докази да људи чак и несвесно праве разлику између прототипских и осталих лексема, и то тако што једнима додељују примарну, а другима секундарну или већ неку другу позицију. Види Cruse 2011, 58.

којима се заснивају истраживања у корпусној лингвистици, једној од најмлађих грана лингвистичке науке. Наиме, у тзв. корпусним истраживањима посебан значај има стална или честа употреба извесних »везаних« јединица, нарочито ако је праћена и истим или сличним формалним, синтаксичким обрасцем⁶⁰. Специфичност тзв. »контекстуалног« приступа лежи у томе да се фразе, идиоми и колокације више не третирају само као занимљиви, али периферни феномени⁶¹, већ као испољавање централног принципа функционисања језика – принципа идиома. Тзв. принцип идиома говори о томе да аутор одређеног језичког исказа формулише своје изражавање користећи се извесним инвентаром (полу)готових фраза, које су свесно или несвесно похрањене у његовој меморији⁶². Исто тако прималац језичке поруке садржај дате поруке упоређује са инвентаром познатих фраза, да би утврдио одговарајуће значење. Тек кад пошљалац или прималац⁶³ не налази одговарајући језички израз у већ постојећим фразама, ступа на сцену секундарни принцип употребе језика – принцип избора и креирања.

Ако усвојимо дато гледиште, онда долазимо до закључка да фраза *paх atque otium* вероватно није мењала своје основно значење од времена у којем је настала, односно од Плаутовог доба или још раније. Дакле, могло би се закључити да управо фраза *paх atque otium* представља илустрацију чињенице да је лексема *otium*, поред своје припадности лексичком пољу *времена*, већ у Плаутово време била и део лексичког поља *мира*. Стога, можемо да кажемо да су значења

⁶⁰ Види нпр. Stubbs 2001, 16.

⁶¹ Познато је како је још Сосир оставио по страни изучавање свих феномена везаних за *говор*, будући да они природно садрже многе посебности, изузетке и диспропорције које компликују лингвистичка истраживања. Види Saussure 1949 (овде је коришћен превод: F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, prev. S. Marić, Beograd: Nolit, 1989).

⁶² Види нпр. Sinclair 1991, 110.

⁶³ Термини *пошљалац* и *прималац*, преузети су из теорије комуникације. О овим терминима в. нпр. Jakobson 1960 (овде је коришћен превод из: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, prev. R. Bugarski, Beograd: Nolit, 1966, 285-326), а уопштено о теорији комуникације и њеном разграничењу од теорије информације в. нпр. Mounin 1975 (овде је коришћен превод: Ž. Munen, *Lingvistika i filozofija*, prev. N. Perišić-Popović, Beograd: BIGZ, 1981, 43).

»слободно време« и »доколица« која дата лексема превасходно има у Плаутовим комедијама заправо жанровски условљена. У прилог овој нашој тези да је лексема *otium* већ веома рано припадала и лексичком пољу *мира* чини се да иде и један Теренцијев стих у којем је дата лексема такорећи укљештена између лексеме *bellum* и лексеме *negotium*, очигледно према антонимијском принципу⁶⁴.

Према нашем мишљењу, и лексема *paх* и лексема *otium* претрпеле су процес промене, односно проширивања опсега значења, с тим што је у случају друге лексеме овај процес био нешто комплекснији. Већ смо раније казали да је лексема *paх* примарно припадала јавној сфери, те да је њена примена у приватној сфери секундарног карактера. Насупрот томе, видели смо да је лексема *otium* постепено клизила из приватне у јавну сферу. Како објашњавамо семантички развој датих лексема, односно флукутирање из јавне сфере у приватну, и обратно? Иако је смер проширивања примене једне, односно друге лексеме супротан, држимо да се ради о истоветном принципу, на којем су оба процеса заснована. Сматрамо да је вероватно реч о римском, односно универзалном антропоцентричном погледу на свет, који свој одраз има у језику⁶⁵. Дакле, ако човек и његово тело представљају основни модел за сагледавање свих других појава, онда лако долазимо до тога да се лексема *paх* са својим примарним значењем »мир у сфери спољашње политике« могла применити на приватне односе међу људима и означити »мир који појединац склапа са другим људима«, као и до тога да је лексема *otium* са примарним значењем »слободно време, доколица, спокојство (појединца)« могла постати прави политички термин и означити »мирно стање у држави, тј. друштву, социјални мир«.

Да закључимо, изгледа да се може наслутити како је латинско лексичко поље *мира* у преткласичном и класичном периоду, у оном сегменту који захватају лексема *paх* и лексема *otium*, било структурирано тако да је лексема *paх* означавала некакав »спољашњи«, а лексема *otium* »унутрашњи мир«, било да се радило о појединцу⁶⁶

⁶⁴ У комедији *Adelphoe* читамо: *quorum opera in bello in otio in negotio* (20).

⁶⁵ О овоме в. нпр. Piper 2001, 14-15.

⁶⁶ О своме личном миру Цицерон каже: *coniunctio mihi summa cum Pompeio, si placet, etiam cum Caesare, reditus in gratiam cum inimicis, pax cum multitudine, senectutis*

или о целом друштву, односно држави⁶⁷. Овакво тумачење једног дела структуре лексичког поља *мира* може се посматрати кроз призму релативно нове теорије у лингвистичкој науци – *теорије семантичких локализација*⁶⁸. Реч је о идеји да човек и своје бивствовање у свету и своје ментално-језичке структуре дефинише по угледу на примарне спацијалне категорије, као што су, на пример, *унутра-споља*, *близу-далеко*. Потом, рекли бисмо да фраза *paх atque otium* илустративно показује и други, већ поменути сегмент контрастирања или, боље речено, упаривања значења лексема које је сачињавају. Сетимо се да лексему *paх* сврставамо у речи које означавају некакав процес или активност, док лексема *otium* описује некакво стање. Дакле, фраза *paх atque otium* представља семантичку структуру која има два лица, *споља-унутра*, *радња-стање*, односно *процес-резултат*, и која је изгледа имала снагу правог политичког слогана налик на српску фразу »ред и мир«.⁶⁹ Стога, можемо да закључимо како фраза *paх atque otium* делимично одражава дубинску структуру сложеног појма *мира* у претпоследњем и последњем веку римске Републике.

otium (Att. 2.3.4).

⁶⁷ Ради илустрације наводимо следеће Цицеронове речи: *Lepidum et Antonium, quorum alter inconstantior, alter impurior, uterque pacem metuans, inimicus otio...* (Brut. 23).

⁶⁸ О томе опширно Piper 2001.

⁶⁹ Уочавамо како би у таквој интерпретацији редослед лексичких еквивалената био обрнут - латинској лексеми *paх* одговарала би српска лексема *мир*, а лексеми *otium* лексема *ред*. Кад имамо на уму постојање семантичког анизоморфизма (семантички анизоморфизам обично се илуструје упоређивањем термина за боје у два или више језика; види Lyons 1969, 38), очигледно је да се фраза *paх atque otium* не може адекватно превести пуким превођењем њених саставних делова управо зато што се ради о специфичној језичкој творевини, насталој у одређеном друштву и под одређеним друштвено-историјским околностима. Ако бисмо, пак, тежили томе да макар некако дочарамо денотативну, асоцијативну и реторску снагу ове колокације, најбоље би било да посегнемо за истоврсним, семантички сродним колокацијама у српском или неком другом модерном језику. Стога, снага латинске фразе *paх atque otium* вероватно би се могла упоредити, као што смо горе навели, са српском фразом »ред и мир«, или енглеском 'law and order'. Ову последњу мисао дугујем Војину Недељковићу.

Библиографија

- Adams 2005 = Adams, J. N. »The *Bellum Africum*«, у Reinhardt / Lapidge / Adams 2005, 73-96.
- Anastasiadis 2004 = Anastasiadis, V. I. »Idealized ΣΧΟΛΗ and Disdain for Work: Aspects of Philosophy and Politics in Ancient Democracy.« CQ 54.1, 58-79.
- Balsdon 1960 = Balsdon, J. P. V. D. »*Auctoritas, Dignitas, Otium*.« CQ 10, 43-50.
- Benveniste 1966 = Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Buck 1949 = Buck, C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A Contribution to the History of Ideas*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Bugarski 1995 = Bugarski, R. *Jezik od mira do rata*. Beograd: SlovoGraf.
- Calboli 1983 = Calboli, G. »The Development of Latin (Cases and Infinitive)«, у Pinkster 1983, 41-71.
- Coleman 1983 = Coleman, R. »The Structure of Latin Complex Sentences«, у Pinkster 1983, 73-94.
- Cruse 2011 = Cruse, A. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*, треће издање, Oxford: Oxford University Press.
- Dickey / Chahoud 2010 = Dickey, E., Chahoud, A. (yp.), *Colloquial and Literary Latin*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dumézil 1987 = Dumézil, G. *La religion romaine archaïque*. Paris: Payot.
- Ernout / Meillet 1932 = Ernout, A., Meillet, A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Goetz / Schoell 1912 = Goetz, G., Schoell, F. T. *Macci Plauti Comoediae: De Plauti Vita ac Poesi Testimonia, Conspectus Metrorum*. Lipsiae: Teubner.
- Gomme / Sandbach 1973 = Gomme, A. W., Sandbach, F. H. *Menander: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Грковић-Мејдор 2007 = Грковић-Мејдор, Ј. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Hofmann 1951 = Hofmann, J. B. *Lateinische Umgangssprache*, треће издање, Heidelberg: C. Winter.
- Ivić 1995 = Ivić, M. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jakobson 1960 = Jakobson, R. »Linguistics and poetics«, у Sebeok, T. A. (yp.) *Style in language*. Cambridge, Massachusetts: The M. I. T. Press, 350-377.
- Jespersen 1951 = Jespersen, O. *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin Ltd, репринт издања из 1924.

Драгана Димитријевић

- Jovanović 2008 = Jovanović, N. (прев.), *Plaut: Amfitruon*. Sisak: Dom kulture »Kristalna kocka vedrine«.
- Klikovac 2008 = Klikovac, D. *Jezik i moć: Ogledi iz sociolingvistike i stilistike*. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug.
- Koerte 1959 = Koerte, A. (ed.). *Menander: Reliquiae*, Pars II. Lipsiae: Teubner.
- Lehmann 1983 = Lehmann, C. »Latin Preverbs and Cases«, у Pinkster 1983, 145-161.
- Lindsay 1922 = Lindsay, W. M. *Early Latin Verse*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipka 1992 = Lipka, L. *An Outline of English Lexicology*, друго издање, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyons 1969 = Lyons, J. *Structural Semantics: An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato*. Oxford: Blackwell.
- Lyons 1977 = Lyons, J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- May 1988 = May, J. M. *Trials of Character: The Eloquence of Ciceronian Ethos*. Chapel Hill, London: The University of North Carolina Press.
- Melo 2010 = Melo, de W. D. C. »Possessive pronouns in Plautus.« у Dickey / Chahoud 2010, 71-99.
- Moore 1998 = Moore, T. J. *The Theater of Plautus: Playing to the Audience*. Austin: University of Texas Press.
- Mounin 1975 = Mounin, G. *Linguistique et philosophie*. Presses Universitaires de France.
- Пакиж 1995 = Пакиж, М. (прев.) *Платон: Тимеј*. Врњачка Бања: Еидос.
- Palmer 1954 = Palmer, L. R. *The Latin Language*. London: Faber and Faber.
- Penney 2005 = Penney, J. H. W. »Connections in Archaic Latin Prose«, у Reinhardt / Lapidge / Adams 2005, 37-51.
- Pinkster 1983 = Pinkster, H. (ур.) *Latin Linguistics and Linguistic Theory: Proceedings of the 1st International Colloquium on Latin Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pinkster 1990 = Pinkster, H. *Latin Syntax and Semantics*. London, New York: Routledge.
- Piper 2001 = Piper, P. *Jezik i prostor*, друго издање, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Knjižara Krug.
- Powell 1977 = Powell, J. E. *A Lexicon to Herodotus*, друго издање, Darmstadt: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Prčić 1997 = Prčić, T. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Lucida intervalla 43 (2014)

- Reinhardt / Lapidge / Adams 2005 = Reinhardt, T., Lapidge, M., Adams, J. N. (yp.) *Aspects of the Language of Latin Prose*, Proceedings of the British Academy 129. Oxford: The British Academy, Oxford University Press.
- Reiske 1823 = Reiske, I. I. *Indices operum Demosthenis*. Londini: Black, Young & Young.
- Remy 1928 = Remy, E. »Dignitas cum otio«, *Musée Belge* 32, 113-127.
- Scullard 1951 = Scullard, H. H. *Roman Politics 220-150 B.C.* Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair 1991 = Sinclair, J. M. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Saussure 1949 = Saussure, de F. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Станојчић / Поповић / Мицић 1989 = Станојчић, Ж., Поповић, Љ., Мицић, С. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stubbs 2001 = Stubbs, M. *Words and Phrases – Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Vaan 2008 = Vaan, de M. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden, Boston: Brill.
- Weinreich 1969 = Weinreich, U. »Problems in the Analysis of Idioms«, у Puhvel, J. (yp.) *Substance and Structure of Language*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 23-82.
- Wirszubski 1954 = Wirszubski, C. »Cicero's *Cum Dignitate Otium*.« *JRS* 44, 1-13.
- Wood 1991 = Wood, N. *Cicero's Social and Political Thought*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Woodcock 2002 = Woodcock, E. C. *A New Latin Syntax*. London: Bristol Classical Press, репринт издања из 1959.
- Woolf 2005 = Woolf, G. »Provincial Perspectives«, у Galinsky, K. (yp.) *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge: Cambridge University Press, 106-147.

Драгана Димитријевић

Dragana Dimitrijević
Faculty of Philosophy, Belgrade

When and how was the phrase *pax atque otium* created?

Abstract

The purpose of this paper is to shed light on the creation and meaning of the phrase *pax atque otium*, used in a number of Cicero's orations and once in Caesar's *De bello Gallico*. Our analysis shows that the phrase was coined in the third or second century B. C. and attested for the first time in Plautus. The history of the complex Roman notion of peace can be partially tracked by following the semantic development of *pax* and *otium*. On the one hand, *otium* shifted from private to public sphere and became a part of the lexical field of peace, and on the other hand, *pax* was on its way to being applied to private sphere. It seems that the phrase *pax atque otium* served as a lexicalization of the conjoined external and inner peace, and had strong political implications.

Key Words: *pax atque otium*, lexical field of Peace, Plautus.